

PRESUDA BEZ ODRŽAVANJA RASPRAVE

REZIME: Autor u radu analizira presudu bez održavanja usmene rasprave, kao posebnu vrstu presude koju, prema odredbama Zakona o parničnom postupku Republike Srbije (2011) može da donese prvostepeni sud u toku pripremnog postupka. Postupak za donošenje ove presude zasnovan je na principu pismenosti jer sud, ukoliko su ispunjeni zakonski uslovi, odlučuje na osnovu spisa po prijemu odgovora na tužbu. Autor konstatuje da ova vrsta presude nije potpuno nov i nepoznat institut i da je zakonodavac, motivisan razlozima efikasnosti, predvideo ovu vrstu presude kojom je, s obzirom na pojedina zakonska rešenja i njihove implikacije, odstupio od niza drugih fundamentalnih principa kao što su princip pravičnosti, princip izjašnjavanja, princip usmenosti ili princip javnog raspravljanja. Pored toga, nova zakonska rešenja u određenoj meri isključuju mogućnost da sud u praksi češće donosi ovu presudu.

Ključne reči: presuda, vrste presuda, presuda bez usmene rasprave.

1. Odredbama Zakona o parničnom postupku Republike Srbije iz 2011. godine¹ predviđena je presuda bez usmene rasprave, kao posebna vrsta presude koju može da donese parnični sud u toku pripremnog postupka. Ovu meritornu presudu,² koja se donosi bez usmenog raspravljanja kad sud konstatuje

* Redovni profesor, Pravni fakultet, Univerzitet u Nišu, e-mail: gordana_stankovic@yahoo.com

¹ *Službeni glasnik RS*, br. 72/11. U daljem tekstu ZPP (2011).

² Za ovu vrstu presude zakonodavac koristi termin „presuda bez rasprave” koji se odomaćio u sudskoj praksi u nastojanju da naglasi odstupanje od principa usmenosti. U domaćoj procesnoj literaturi, za njeno označavanje, koriste se i termini „presuda na osnovu nespornog činjeničnog stanja” ili „presuda bez kontradiktornog raspravljanja.” Termin „presuda na osnovu nespornog činjeničnog stanja,” skovan po ugledu na „presudu na osnovu priznanja,” može da bude samo relativno prihvatljiv jer sud sudi na osnovu normi materijalnog prava. Zakonski termin „presuda bez rasprave,” kao i termin „presuda bez kontradiktornog raspravljanja,” je neprecizan i

da ne postoje procesne smetnje i da je među strankama nesporno činjenično stanje, uveo je u parnični postupak Republike Srbije Zakon o parničnom postupku iz 2004. godine,³ u skladu sa pravno-političkim i pravno-tehničkim zahtevima koji su, po oceni zakonodavca, trebalo da budu ostvareni na planu pravne zaštite u domenu civilne procedure.

Presuda bez održavanja rasprave u parničnom postupku nije bila potpuno novi institut. U nekadašnjem, jugoslovenskom ZPP (1956), kao i u ZPP (1976), koji se primenjivao do donošenja ZPP (2004) kao zakon Republike Srbije, presuda bez održavanja rasprave⁴ bila je predviđena, kao odstupanje od opšteg parničnog postupka, samo u jednom posebnom parničnom postupku – u postupku za rešavanje privrednih sporova.⁵

Mogućnost presuđenja bez zakazivanja i održavanja usmene rasprave u postupku za rešavanje privrednih sporova pred privrednim sudovima, kao sudovima posebne nadležnosti, bila je motivisana time što su parničari u ovom posebnom sudskom postupku kvalifikovani i sposobni da činjenične navode u svojim pripremnim podnescima iznesu sistematično, pregledno i potpuno, tako da je sud relativno lako mogao da utvrdi kad je među parničarima nesporno činjenično stanje i da, u interesu efikasnosti, ukoliko nije bilo procesnih smetnji, donese presudu bez zakazivanja i održavanja rasprave.

Prema odredbama nekadašnjih jugoslovenskih procesnih zakona, privredni sud je mogao da donese ovu presudu ukoliko su bili ispunjeni zakonski uslovi, s tim što su postojale određene razlike u pogledu uslova za donošenje presude bez održavanja rasprave. Prema odredbama ZPP (1956)⁶ predsednik veća mogao je da donese ovu presudu samo ako je činjenično stanje bilo nesporno a obe stranke su se odrekle raspravljanja na glavnoj raspravi.⁷ Odredbama ZPP (1976) nije bilo predviđeno da stranke predlože ili pristanu na donošenje presude bez održavanja glavne rasprave jer je sud, po službenoj dužnosti, donosio ovu presudu kad su ispunjeni zakonski uslovi. U praksi nekadašnjih privrednih sudova smatralo se da su ispunjeni uslovi za donoše-

u određenoj meri neodgovarajući. Umesto usmenog raspravljanja, stranke faktički raspravljaju pisanim putem – podnescima (tužbom i odgovorom na tužbu) koji su u novom procesnom režimu izgubili karakter pripremnih podnesaka i metamorfozirali u konačne podneske pošto sud odlučuje na osnovu spisa. S obzirom da sud odlučuje na osnovu spisa, možda bi bio prikladan i termin „presuda (donesena) na osnovu spisa.”

³ *Sl. glasnik RS*, br. 125/04 i 111/09. U daljem tekstu ZPP (2004).

⁴ Videti odredbu čl. 496, ZPP (1976).

⁵ Videti: Stanković G., (1998). *Građansko procesno pravo*, Niš, str. 471; Stanković G., (2004). *Građansko procesno pravo*, Beograd, str. 492.

⁶ Čl. 472, ZPP (1956).

⁷ Videti: Zuglia S., (1957). *Građanski parnični postupak FNRJ*, Zagreb, str. 634.

nje presude kad je nesporno činjenično stanje i ne samo kad sud, pošto primi odgovor na tužbu, to utvrdi, već i kad do takvog saznanja dođe i kasnije, kad u toku postupka stranke promene svoje činjenične navode te činjenično stanje postane nesporno. Tuženi je, međutim, propuštanjem da odgovori na tužbu, pošto nije bio dužan da to učini i pored naloga suda, svojim procesnim ponašanjem mogao da osujeti primenu ovih pravila i da isključi mogućnost da sud donese presudu u ovoj fazi postupka, ali ne i kasnije.

2. Uvođenje ove nove vrste presude u parnični postupak ZPP (2004) bilo je motivisano određenim pravno-političkim razlozima.⁸

Zakonodavac je, pre svega, imao u vidu okolnost da pravični i efikasni procesnopravni sistemi podržavaju i unapređuju princip vladavine prava, kao osnovni princip na kome se zasniva pravna država. U osnovnim odredbama ZPP (2004) proklamovan je, kao nov procesni princip – princip suđenja u razumnom roku,⁹ tako da je ova nova vrsta presude u srpskom parničnom procesnom pravu¹⁰ upravo predstavljala normativnu konkretizaciju ovog principa.

Zakonodavac je, isto tako, imao u vidu i preporuku R (81) 7 Komiteta ministara Saveta Evrope,¹¹ kojom je državama-članicama sugerisano da u nacionalnim procesnim zakonima treba, u cilju ubrzanja procedure, da predvide odredbe kojima bi se u slučaju nespornog stanja stvari u jednoj parnici do konačne odluke došlo brzo, bez nepotrebnih formalnosti, bez pojavljivanja stranaka pred sudom i nepotrebnih troškova.¹²

⁸ Treba primetiti da ova vrsta presude postoji u hrvatskom, makedonskom i crnogorskom pravu i da je uvedena prilikom procesne reforme parnične procedure u tim novostvorenim balkanskim državama.

⁹ Detaljno o tome: Stanković G., (2007). *Građansko procesno pravo*, Beograd, str. 240; Stanković G., Petrušić N., (2005). *Novine u građanskom procesnom pravu*, Niš, str. 28; Stanković G., Rajović V., (2005). *Zakoni o parničnom i izvršnom postupku*, Beograd, str. 23.

¹⁰ Detaljno: Stanković G., (2005). *Presuda bez održavanja rasprave*, *Pravo – teorija i praksa*, (11), str. 3; Stanković – *Presuda bez održavanja rasprave*, *Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije*, 3/2005, str. 277; G. Stanković G., (2010). *Građansko procesno pravo*, prva sveska, *Parnično procesno pravo*, Niš, str. 465.

¹¹ Videti: *Zbirka odabranih preporuka Saveta Evrope*, (2004). Savet Evrope, Beograd, str. 49.

¹² Suprotno: Kozar V., (2005). *Parnični postupak*, *Prikaz i uporedna analiza najznačajnijih zakonskih novina*, Intermex, str. 174. Autor se u svom radu poziva na načelo 4. iz Preporuke br. R (84) 5 o načelima građanskog postupka za unapređivanje ostvarivanja pravde. Ova Preporuka se isključivo odnosi na metodska načela koja se tiču forme – na načelo usmenosti i načelo pismenosti ili njihovu kombinaciju u prvostepenom postupku. Navedena Preporuka predviđa da prvostepeni sud treba da bude ovlašćen da, uzimajući u obzir prirodu predmeta, sam odluči, u onim slučajevima kad forma nije izričito zakonom propisana, o upotrebi usmene ili pisane forme ili o njihovoj kombinaciji. Prvostepeni postupak je u ZPP (2004), kad je u pitanju pripremanje glavne rasprave, bio koncipiran na kombinaciji ova dva metodska načela (čl. 274. st.

Uvođenjem institucije presude bez usmene rasprave u opšti parnični postupak, između ostalog, znatno su smanjene razlike koje su ranije postojale između opšteg parničnog postupka i postupka za rešavanje privrednih sporova u skladu sa pravnompolitičkim stavom zakonodavca da treba smanjiti razlike između opšteg parničnog postupka i ovog posebnog postupka koji primenjuju specijalizovani sudovi.

Presuda bez održavanja usmene rasprave¹³ bila je, po oceni zakonodavca, i instrument za ubrzanje postupka u situaciji kad su sudovi, preopterećeni brojem predmeta, bili neažurni u postupanju i kad su preduzimane različite mere da se smanji broj zaostalih sudskih predmeta iz ranijih godina i ovaj akutni problem reši.

Za označavanje ovog novog tipa presude ZPP (2004), koji se razlikuje od tzv. dispozitivnih presuda,¹⁴ zakonodavac nije koristio poseban tehnički termin, tako da su se za njeno označavanje u procesnoj literaturi koristili različiti termini.

3. Za razliku od ZPP (2004) koji je na pravnompolitičkom planu imao za cilj harmonizaciju parnične procedure sa principima i standardima evropskog prava formulisanim u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava¹⁵ i implementaciju preporuka Saveta Evrope, ZPP (2011) imao je za cilj, kao osnovni pravnompolitički razlog, ubrzanje postupka, ostvarivanje principa efikasnosti u skladu sa stavovima Komisije za efikasnost pravosuđa¹⁶ i nastojanje da se na procesnom terenu pronađu normativna rešenja koja će omogućiti da se smanji broj obraćanja i Ustavnom sudu Srbije i Evropskom sudu za ljudska prava.

2. ZPP), s tim što je nesumnjivo postojala mogućnost da sud, ukoliko su ispunjeni određeni uslovi, donese presudu bez održavanja usmene rasprave. Očigledno je da donošenje presude na osnovu nespornog stanja stvari predstavlja odstupanje od načela usmenosti u prvostepenom postupku i konkretizaciju načela pismenosti. Način izviđanja (izviđanje na osnovu spisa) i pismenost u postupku izričito su predviđeni zakonom kad je u pitanju donošenje ove presude, tako da sudu nije prepušteno da bira da li će presuditi ili zakazati ročište. Izraz „može” ne znači arbiternost u postupanju, niti je sud suveren u izboru metoda postupanja. Ukoliko su ispunjeni zakonski uslovi, parnični sud mora da postupi na način koji je predviđen zakonom. O tome i: Stanković G., (1998). Princip prividne suverenosti suda i njegova konkretizacija u parničnom postupku, *Pravni život*, (12); G. Stanković (2010). Građansko procesno pravo, prva sveska, Parnično procesno pravo, Niš, str. 243.

¹³ Čl. 276, st. 2, ZPP (2004).

¹⁴ Na ovo je jasno ukazivala i korišćena normativna tehnika jer je presuda bez održavanja usmene rasprave bila predviđena u drugom stavu odredbe čl. 276, ZPP (2004).

¹⁵ Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, izmenjene u skladu sa Protokolom br. 11, *Službeni list Srbije i Crne Gore – Međunarodni ugovori*, 9/03, 5/05 i 7/05 – ispr. i *Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori*, br. 12/2010.

¹⁶ CEPEJ – Commission Européenne pour l’efficacité de justice.

Iz tog razloga je ZPP (2011) u parničnu proceduru uveo dominaciju raspravnog principa, suzio primenu klasičnog principa obostranog saslušanja stranaka, ograničio pravo na iznošenje novota, uveo princip eventualnosti i sistem prekluzija, ograničio princip slobodnog zastupanja i ustoličio advokatski monopol, uveo anglosaksonski institut vremenskog okvira za sprovođenje postupka, predvideo fiktivno dostavljanje, predvideo veliki broj sudskih rokova,¹⁷ favorizovao isprave kao dokazno sredstvo koje može da supstituiše i svedočenje i veštačenje,¹⁸ predvideo nesuspendivno dejstvo žalbe zavisno od vrednosti predmeta spora, ograničio i uskratio pravo na reviziju, predvideo nove razloge za ponavljanje postupka, favorizovao tzv. malični postupak u odnosu na opšti parnični postupak, ukinuo pripremno ročište i obavezan odgovor na tužbu u mnogim posebnim parničnim postupcima, itd.

Pojedina zakonska rešenja, međutim, ne samo da nisu ubrzala, niti će ubrzati postupak i učiniti ga efikasnim, već su otvorila nove mogućnosti i za izjavljivanje ustavne žalbe i za obraćanje Evropskom sudu za ljudska prava. Postavilo se pitanje ustavnosti pojedinih zakonskih odredaba i Ustavni sud Srbije je već bio u prilici da oceni da su određena zakonska rešenja neustavna.¹⁹ S druge strane, pojedinim zakonskim rešenjima ozbiljno su ugroženi pojedini fundamentalni procesni principi i funkcionalna ljudska prava koja iz njih deriviraju kao što su: princip jednakosti i ravnopravnosti stranaka, princip pravičnosti, princip izjašnjavanja stranaka itd. Osim toga, pojedina zakonska rešenja koja preterano insistiraju na efikasnosti, faktički favorizuju

¹⁷ Članovi Radne grupe za pripremu radnog materijala za donošenje novog ZPP formirane u toku 2011.g. iz reda sudija predlagali su i insistirali da se u parničnom postupku reafirmišu princip eventualnosti i sistem prekluzija, da se ograniči pravo na iznošenje novota, da se forsira načelo posrednosti, da se precizno formulišu pojedine dužnosti suda i stranaka u određenim etapama postupka, da se propišu zakonski rokovi za preduzimanje sudskih i stranačkih radnji, da se činjenice koje nisu osporene tretiraju kao priznate, da se omogući da se svedočenje i veštačenje supstituišu ispravama, da se uvede nesuspendivno dejstvo žalbe u stvarima manje vrednosti, da se uvede fiktivno dostavljanje, da se propiše da se novčane kazne zamenjuju kaznama zatvora i izvršavaju po pravilima krivične procedure. S druge strane, Ministarstvo pravde je insistiralo da se predvide norme koje će disciplinovati sudije i predvideti posebne sankcije zbog njihove neefikasnosti. Dominantan broj predstavnika sudova u radnoj grupi koja je pripremala radni materijal za donošenje ZPP (2011) i mali broj procesualista rezultirao je prihvatanjem stavova koje su predlagali predstavnici sudova bez obzira na doktrinarnu argumentaciju.

¹⁸ O tome: Stanković G., (2012). Supstituisanje saslušanja svedoka pisanom izjavom, tonskim ili optičkim zapisom, *Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci*, Banja Luka, br. (34), str. 129.

¹⁹ Ustavni sud Republike Srbije ocenio je svojom odlukom iz maja 2013.g. da su odredbe o advokatskom monopolu u zastupanju, koje je u zakonski tekst, mimo predloga članova radne grupe, unelo Ministarstvo pravde, i koje nisu bile predmet javne rasprave, i odredbe koje se odnose na poseban parnični postupak za zaštitu kolektivnih prava i interesa, neustavne.

simulaciju suđenja i, umesto da insistiraju na zakonitosti, pravilnosti i pravičnosti sudske odluke, insistiraju isključivo na brzini u sprovođenju postupka. Isto tako, ograničavanjem prava na iznošenje novota, sistemom prekluzija i uvođenjem eventualne maksime, niti se postiže efikasnost, niti se ubrzava postupak. U prvostepenom postupku se sužava pravo stranaka na izjašnjavanje, nepotrebno gomila procesni materijal i izvode dokazi, s jedne strane, a s druge strane, težište raspravljanja se prebacuje na drugostepeni sud koji je primoran, posebno zbog zabrane višekratnog ukidanja presude, da otvara drugostepenu usmenu raspravu da bi otklonio propuste u prvostepenom postupku.

4. Presuda bez usmene rasprave, prema odredbi čl. 291, st. 2, ZPP (2011), je presuda koju sud donosi kad meritorno odlučuje o sporu koji je bio povod parnici bez zakazivanja i održavanja rasprave pošto je, na osnovu pripremnih podnesaka parničara – tužbe i odgovora na tužbu, konstatovao da se radi o nespornom činjeničnom stanju u konkretnoj pravnoj stvari. Ovu presudu prvostepeni sud može doneti u toku pripremnog postupka, ako ne postoje procesne smetnje, pošto tuženi odgovori na tužbu i njemu ne ospori tačnost činjenica na kojima se zasniva tužiočev tužbeni zahtev, bez obzira što je u odgovoru na tužbu osporio osnovanost tužbenog zahteva. To znači da se ova presuda može doneti samo ako tuženi u odgovoru na tužbu u potpunosti prizna činjenice na kojima se zasniva tužiočev tužbeni zahtev.

Zakonodavac je pošao od toga da su i stranke, a ne samo sud, dužne da se suđenje odvija u razumnom roku. Tuženi koji nije osporio stanje stvari koje je formulisano u tužbi, ponaša se savesno i ispunjava svoje procesne dužnosti. Dostavljanjem tužbe na odgovor njemu je pružena prilika da se izjasni o navodima tužioca i naloženo mu je da na tužbu odgovori. Zakazivanje ročišta za raspravljanje u situaciji kad je među parničarima nesporno činjenično stanje bilo bi suvišno jer bi, po oceni zakonodavca, tuženi u toku rasprave samo ponovio ono što je izneo u odgovoru na tužbu. Donošenjem presude bez usmene rasprave postupak se znatno skraćuje i štedi se u radu, vremenu i troškovima i postupak je, nesumnjivo, ubrzan jer nije potrebno da se zakazuje rasprava i tek po njenom zaključenju meritorno odlučuje.

Donošenje presude bez usmene rasprave predstavlja konkretizaciju principa pismenosti. Na ovaj način prvostepeni sud je došao u poziciju da odlučuje isključivo na osnovu spisa – na osnovu tužbe i odgovora na tužbu.

5. Pošto primi odgovor na tužbu, prvostepeni sud će odlučiti da odmah donese meritornu odluku bez zakazivanja i održavanja rasprave ako utvrdi da je među strankama nesporno stanje stvari, tako da je, u konkretnoj fazi postupka, neki od više istaknutih zahteva ili deo istaknutog zahteva sazeo za odlučivanje. Sud nije dužan da donese ovu presudu čak i kad tužilac, kome je

dostavljen odgovor tuženog na tužbu, to predlaže ili na tome insistira u svom pripremnom podnesku jer samo od njegove ocene o ispunjenosti zakonskih uslova zavisi da li će u ovoj fazi postupka meritorno odlučiti ili neće.

6. U odredbi čl. 298, ZPP (2011) predviđena je sadržina obaveznog odgovora na tužbu. Tuženi je dužan da u odgovoru na tužbu istakne procesne prigovore i da se izjasni da li priznaje ili osporava tužbeni zahtev. Ako tuženi u odgovoru na tužbu priznaje tužbeni zahtev, stvoreni su uslovi da se u toku pripremanja glavne rasprave donese presuda na osnovu priznanja (čl. 348, st. 1, ZPP). Kad tuženi ospori tužbeni zahtev, on u odgovoru na tužbu mora da označi činjenice na kojima zasniva svoje traženje da se odbije tužiočev tužbeni zahtev kao neosnovan i da u pogledu tih činjenica ponudi dokaze.

Ukoliko tuženi ne ospori tačnost činjenica na kojima tužilac zasniva svoj zahtev, a samo ospori osnovanost tužbenog zahteva, u konkretnoj parnici je nesporno činjenično stanje koje predstavlja donju premisu sudskog silogizma (*praemissa minor*), a s druge strane, sporno je samo pravno pitanje. Priznavanjem istinitosti činjenica koje je izneo tužilac, tuženi je omogućio da se formira nesporni činjenični supstrat odluke i, svojim procesnim držanjem, otklonio je potrebu da se njihova istinitost proverava dokazivanjem jer se priznate činjenice ne dokazuju. U tom slučaju, ukoliko tuženi nije u odgovoru na tužbu istakao procesne prigovore, ispunjeni su uslovi da prvostepeni sud meritorno odluči bez zakazivanja i održavanja ročišta za usmeno raspravljanje.

7. Odgovor na tužbu u srpskom procesnom pravu promenio je i ulogu i procesnu funkciju. Njegova uloga i procesne funkcije, koje su izmenjene odredbama ZPP (2004), zadržane su i u ZPP (2011) – on je postao konačni i raspravni podnesak.

Odgovor na tužbu nema više isključivo karakter pripremnog podneska u kome tuženi iznosi sve ono što namerava na iznese na pripremnom ročištu odn. ročištu za glavnu raspravu ukoliko se pripremnog ročište ne drži jer je moguće da se odluči i bez rasprave. S druge strane, odgovor na tužbu je i podnesak koji ima raspravni karakter. Tuženi svojim navodima u odgovoru na tužbu u pisanom obliku raspravlja o činjenicama koje su iznete u tužbi i na taj način priprema usmenu raspravu i, pored toga, stvara uslove za donošenje meritorne odluke – presude bez usmene rasprave ili presude na osnovu priznanja, dok propuštanjem da odgovori na tužbu tuženi stvara uslove da sud donese presudu zbog propuštanja.

8. U odgovoru na tužbu tuženi može izričito da izjavi da su tačne činjenice koje je tužilac izneo u tužbi i na kojima on zasniva tužbeni zahtev ili da se u pogledu određenih činjenica uopšte ne izjasni ili ih ne ospori.

U teoriji procesnog prava se smatra da činjenice u pogledu kojih se tuženi ništa nije izjasnio ukoliko je saopštio da mu nisu poznate, da ih se ne seća ili ih je zaboravio, da ne može da se izjasni, da neće da se izjasni, spadaju u kategoriju neutralnih izjava.²⁰ U tom slučaju sud ima pred sobom samo činjenični navod parničnog protivnika.

U srpskoj i nekadašnjoj jugoslovenskoj procesnoj teoriji u vreme važenja ZPP (1976) postojao je jasan doktrinarni stav da se mora dokazivati činjenica o kojoj se stranka nije izjasnila (tako što je niti osporava, niti priznaje), i da u takvoj situaciji sud treba da smatra da je činjenica osporena,²¹ što je bilo u skladu sa težnjom da se utvrdi istina, da tuženi ne osporava one činjenične navode tužbe o kojima se nije izjasnio²² i da se samo zato što neka činjenica nije osporena ne može zaključiti da je priznata odn. da neosporene činjenice treba tretirati kao sporne.²³ U procesnoj doktrini se smatralo da u situaciji kad sud ima pred sobom odgovor na tužbu u kome tuženi priznaje pojedine činjenice, a u pogledu drugih se ne izjašnjava (tako što ih niti osporava, niti priznaje), važi pravilo da ih ne osporava. Ovakav stav je bio posledica životnog iskustva da se tuženi u odgovoru na tužbu redovno koncentriše na one navode koji se odnose na pravno relevantne činjenice kojima želi da pobije osnovanost tužbenog zahteva, a da se ne osvrće na one činjenice u pogledu kojih nema šta da iznese, o kojima ništa nezna, kojih se ne seća ili koje mu nisu poznate.

Zakonodavac je u odredbi čl. 230, ZPP (2011) izričito predvideo da se smatra da su priznate činjenice one koje nisu osporene, što je bilo u skladu sa osnovnim stavom zakonodavca da treba po svaku cenu ubrzati postupak, bez obzira što se postupak za pružanje pravne zaštite pretvara u puku simulaciju suđenja.

Većina članova radne grupe koji su pripremali radni materijal za donošenje ZPP (2011) smatrala je da pravilo o tome da se neosporene činjenice smatraju priznatim ima racionalno opravdanje u tome što predstavlja izraz raspravnog principa. Fikcija o priznanju neosporenih činjenica treba da ubrza postupak, da spreči dokazivanje činjenica koje nisu osporene, da smanji

²⁰ Detaljno o tome: Marković M., (1966). Građansko procesno pravo, Knjiga prva, Parnični postupak, sveska druga, Parnične radnje, Niš, str. 15; Stanković G., (2010). Građansko procesno pravo, prva sveska, Parnično procesno pravo, Niš, str. 257.

²¹ Suprotan stav zastupao je jedino Juhart (Juhart J., (1961). Civilno procesno pravo FLR Jugoslavije, Ljubljana, str. 357) čiji je stav bio kritikovan, te se smatralo da ga treba odbaciti.

²² Poznić B., (1960). Povodom odredaba Zakona o parničnom postupku o priznanju činjenica, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Zagreb, (3–4), str. 269; Poznić B., Komentar Zakona o parničnom postupku, prema tekstu Zakona iz 1976. godine sa docnijim izmenama i dopunama, Beograd, str. 576.

²³ Tiva S., Belajec V., Dika M., (1986). Građansko parnično procesno pravo, Zagreb, str. 397.

utrošak sudskog rada i vremena, da znatno olakša sudu rad. Ukoliko je stranka propustila da se izjasni o određenoj činjenici, sud nije dužan da joj na ročištu postavlja pitanje da li tu činjenicu priznaje ili je osporava, da bi razjasnio stanje stvari, jer u pogledu činjenica koje stranka nije osporila važi pravilo da je činjenica priznata, a samim tim postiže se znatno ubrzanje postupka jer se smanjuje potreba za izvođenjem dokaza.

Redaktori, međutim, nisu vodili računa o tome da se stranka nije izjasnila o nekoj činjenici i osporila je iz prostog razloga što nije smatrala da je ta činjenica pravno relevantna i što joj nije bilo poznato kako je sud pravno kvalifikovao sporni odnos. S druge strane, stranka može da bude neuka, da stranke nisu u mogućnosti iz ekonomskih razloga da uvek angažuju advokata,²⁴ da nije uvek obezbeđena besplatna pravna pomoć, da stranka nije znala da eventualno ima pravo na besplatno zastupanje.

Pored toga, redaktori nisu vodili dovoljno računa o tome da se fikcijom o priznanju neosporenih kad nema uslova za donošenje presude bez rasprave uskraćuje strankama fundamentalno ljudsko pravo – pravo na izjašnjavanje, posebno u situaciji kad važi princip ograničenja prava na iznošenje novota, kao i princip pravičnog suđenja, koji je žrtvovan zarad efikasnosti u suđenju. U situaciji kad važi fikcija o priznanju činjenice, sud nije u poziciji da aktivno prikuplja činjenični materijal, niti je moguće da ostvari svoju dužnost da u potpunosti utvrdi činjenično stanje,²⁵ a samim tim dovodi se u sumnju zakonitost i pravilnost odluke.

9. Sud nije vezan za pravo razlaganje stranaka. Kao što nije vezan za pravnu kvalifikaciju tužioca, sud nije vezan ni za pravnu argumentaciju tuženog, niti je od značaja njegovo osporavanje tužiočeve pravne argumentacije kad osporava osnovanost tužiočevog tužbenog zahteva.

10. Sud može doneti ovu presudu bez usmene rasprave samo ako ne postoje procesne smetnje i ukoliko su ispunjeni posebni uslovi za njeno donošenje:

- 1) ako je tuženi blagovremeno odgovorio na tužbu;

²⁴ Da bi se sprečilo nastupanje fikcije o priznanju činjenica o kojima se stranka nije izjasnila široko je rasprostranjeno, umesto osporavanja pojedinih činjenica, tzv. paušalno osporavanje – stranka izjavljuje da osporava sve činjenične navode parničnog protivnika koje izričito ne priznaje.

²⁵ U pripremljenom Radnom materijalu za Zakon o izmenama i dopunama Zakona o parničnom postupku, koji je dostupan na sajtu Ministarstva pravde (<http://www.mpravde.gov.rs>), radna grupa koja je krajem 2012. g. pripremila ovaj radni materijal predvidela je da se u ZPP (2011) briše deo odredbe čl. 230, st.1, in fine kojom je predviđeno da se ne dokazuju činjenice koje stranka nije osporila.

- 2) ako se tuženi u odgovoru na tužbu izjasnio o činjenicama koje je tužilac izneo u tužbi i priznao navode tužioca iz tužbe. Ako je tuženi izneo navode o postojanju nekih drugih činjenica zbog kojih se javlja sumnja u osnovanost tužbenog zahteva, sud ne može meritorno odlučiti u toj fazi postupka jer je potrebno da, u skladu sa načelom obostranog saslušanja, pruži tužiocu mogućnost da se izjasni o navodima tuženog u odgovoru na tužbu;
- 3) ako je tuženi priznao činjenice u odgovoru na tužbu u parnici u kojoj važi raspravno načelo; ako se radi o parnici u kojoj važi istražno načelo, te sud ispituje istinitost i činjenica koje nisu sporne, sud ne može doneti ovu presudu (npr. u parnicama iz porodičnopravnih odnosa);
- 4) ako ne postoji protivurečnost između tuženikovih navoda, tj. njegovog priznanja činjenica i isprava kao dokaza koje su parničari priložili uz svoje podneske;
- 5) ako se priznanjem činjenica ne prekoračuju granice slobode raspolaganja. Može se dogoditi da tuženi svojim priznanjem činjenica nastoji da na posredan način raspolaže zahtevom kojim ne može raspolagati. Kad sud posumnja da stranka priznanjem činjenica ide za tim da raspolaže zahtevom kojim ne može raspolagati u smislu čl. 3, st. 3, ZPP (2011), sud može odlučiti da se dokazuju i priznate činjenice. Pošto u tom slučaju važi istražni princip, sud je dužan da proveri istinitost priznatih činjenica.

Presuda na osnovu nespornog stanja stvari donosi se kad je tuženi osporio osnovanost tužbenog zahteva jer je tada, pošto je nesporno stanje stvari, sporno samo pravno pitanje. U tom slučaju, sud je dužan da proveri da li je tuženikovo osporavanje osnovanosti tužbenog zahteva osnovano ili nije.

11. Presuda na osnovu nespornog stanja stvari se može doneti kao potpuna ili kao delimična presuda. Ovom presudom sud može usvojiti ili odbiti tužbeni zahtev.

12. Pisano izrađena presuda bez usmene rasprave prema odredbi čl. 355, st. 5, ZPP (2011) ima specifično obrazloženje. Prvostepeni sud je dužan da u obrazloženju navede samo razloge koji opravdavaju njeno donošenje. Pošto su činjenični supstrat odluke formirale same stranke, a sud nije izvodio dokaze, nije potrebno da iznosi i obrazlaže ocenu izvedenih dokaza.

13. Ova presuda može se pobijati iz svih razloga zbog kojih se može izjaviti žalba jer ZPP ne propisuje posebne uslove za žalbu protiv ove odluke.

Zakonodavac, po prirodi stvari, nije isključio mogućnost da se ova vrsta presude pobija zbog njene materijalne neispravnosti.²⁶

Stranka nema pravo da izjavljuje žalbu zbog pogrešno utvrđenog činjeničnog stanja jer se ta greška ne može pripisati sudu. Međutim, stranka ima pravo da u žalbi ističe da je sud pogrešno zaključio i smatrao da je neka činjenica nesporna, iako je ona bila sporna, i da iz tog razloga nisu postojali uslovi za donošenje ove presude.

Pošto su činjeničnu podlogu za odluku formirale same stranke, zakonodavac je isključio mogućnost da tuženi kao žalilac izjavi žalbu zbog toga što je izjava o priznanju tužiočevih navoda data u zabludi, pod pretnjom ili prinudom. S jedne strane, izjava o priznanju tuženikovih navoda, data u pisanom odgovoru na tužbu, predstavlja rezultat njegovog promišljanja, savesnog postupanja i dužnosti da iznosi istinu. S druge strane, radi se o tome da izjava o priznanju činjeničnih navoda nije izjava volje, već izjava o znanju²⁷ i stranka, eventualno, usled zabune ili nesporazuma²⁸ može da saopšti da je tačan činjenični navod tužioca ili da iz istog razloga propusti da se izjasni o nekoj činjenici jer smatra da ona nije od značaja za rešenje spora.

U postupku po žalbi na presudu donesenu bez usmene rasprave postoji povreda postupka ukoliko je sud propustio da donese presudu iako su bili ispunjeni uslovi za njeno donošenje ili ako je doneo ovu presudu a nisu postojali uslovi za njeno donošenje.

Ako je prvostepeni sud doneo presudu bez usmene rasprave, iako nisu postojali uslovi za njeno donošenje, to, prema odredbi čl. 374, ZPP (2011), ne predstavlja apsolutno bitnu procesnu povredu na koju drugostepeni sud pazi po službenoj dužnosti,²⁹ kao kad su u pitanju tzv. dispozitivne presude (presuda zbog propuštanja, presuda zbog izostanka, presuda na osnovu odricanja i presuda na osnovu priznanja), iako bi takav karakter trebalo da ima jer je u toj situaciji povređeno ustavno i konvencijsko pravo na usmeno i javno raspravljanje pred sudom. Ukoliko sud ne donese presudu bez usmene rasprave, a bili su ispunjeni uslovi za njeno donošenje presude, to predstavlja žalbeni razlog jer se radi i o povredi prava na suđenje u razumnom roku.³⁰

²⁶ Videti odredbu čl. 378, st. 2, ZPP (2011). prema kojoj se samo presuda zbog propuštanja i presuda zbog izostanka ne mogu pobijati iz ovog razloga.

²⁷ Detaljno: Stanković G., Građansko procesno pravo, prva sveska, Parnično procesno pravo, str. 255.

²⁸ Disencija (dissentio) a ne zabluda jer se ona odnosi na izjave volje.

²⁹ U nekadašnjem jugoslovenskom procesnom pravu apsolutno bitna povreda postupka postojala je ukoliko je presuda bila doneta bez održavanja usmene rasprave.

³⁰ U tom smislu i: Jakšić A., (2012). Građansko procesno pravo, Beograd, str. 394.

Žalilac bi imao pravo da u žalbi ističe, kao žalbeni razlog, postojanje bitne povrede postupka da su činjenice na kojima se zasniva tužbeni zahtev u suprotnosti sa ispravama koje je tužilac priložio kao dokaz ili sa notornim činjenicama.

14. Odredbom čl. 383, st. 4, ZPP (2011), u kojoj su predviđena ovlašćenja drugostepenog suda u pogledu obaveznog održavanja drugostepene rasprave, zakonodavac je predvideo isti tretman presude bez usmene rasprave i tzv. dispozitivnih presuda. Ova odredba predviđa da se, zbog važenja principa zabrane višekratnog ukidanja presude, obavezno zakazuje drugostepena rasprava kad se pobijana presuda zasniva na pogrešno ili nepotpuno utvrđenom činjeničnom stanju ili su u postupku pred prvostepenim sudom učinjene bitne povrede odredaba parničnog postupka, osim kad je u istoj parnici bila već jednom ukinuta prvostepena presuda na osnovu priznanja, zbog odricanja, zbog propuštanja, zbog izostanka i presuda bez održavanja rasprave. Ukoliko bude izjavljena nova žalba (žalba po drugi put), drugostepeni sud može odlučivati u postupku po žalbi i bez obaveznog održavanja drugostepene rasprave. Kad se radi o bitnim povredama odredaba parničnog postupka, a neke od njih se ne mogu otkloniti bez održavanja drugostepene rasprave, zbog zabrane višekratnog ukidanja presude, zakonodavac nije ni zabranio, ni isključio mogućnost održavanja fakultativne drugostepene rasprave jer se održavanjem ovakve rasprave neke procesne povrede mogu otkloniti.³¹

15. Po svojoj pravnoj prirodi, presuda bez rasprave spada u grupu presuda koje sud donosi kad su u parnici istaknuti kontradiktorni zahtevi³² – tužilac je zahtevao da se usvoji tužbeni zahtev, a tuženi je predložio da se on odbije.

Presuda bez usmene rasprave u jednoj parnici je poseban tip presude čije donošenje omogućava tuženi svojim procesnim ponašanjem, tako da se i ova vrsta presude može svrstati u grupu tzv. jednostranih presuda.³³ U ovu grupu presuda, spadaju presuda zbog propuštanja, presuda zbog odricanja i presuda na osnovu priznanja.

16. Presuda bez održavanja usmene rasprave, koja se donosi kad tuženi u potpunosti prizna činjenični supstrat na kome se zasniva tužiočev tužbeni zahtev i tako učini nepotrebnim sprovođenje dokaznog postupka jer je na taj

³¹ Detaljno o tome: S. Andrejević – Primena Zakona o radu i nove sudske procedure, *Bilten Vrhovnog kasacionog suda*, Beograd, 3/2012, str. 91.

³² U procesnoj literaturi se često greši i za ovu vrstu presude se kaže da spadaju u grupu „kontradiktornih presuda” ili „kontradiktornih odluka” te se koristi pogrešan i neadekvatan termin. Radi se o nepreciznom izražavanju. Jer, kontradiktorna presuda ili odluka je ona sudska odluka u kojoj postoji kontradikcija između dispozitiva i obrazloženja.

³³ Videti: Stanković G., *Građansko procesno pravo*, prva sveska, Parnično procesno pravo, str. 460.

način formirana nesporna činjenična podloga sudske odluke, znatno se razlikuje od presude na osnovu priznanja.

Presuda na osnovu priznanja se donosi kad tuženi prizna tužbeni zahtev, dok se presuda bez održavanja usmene rasprave donosi kad tuženi prizna činjenice na kojima se zasniva tužiočev tužbeni zahtev. Radi se o dve sasvim različite parnične radnje tuženog.³⁴

Tužbeni zahtev može priznati samo tuženi, dok činjenične navode mogu priznati oba parničara.

Priznanje tužbenog zahteva je dispozitivna parnična radnja kojom tuženi raspolaže predmetom parnice odn. zahtevom za presudu. Priznanje činjenica je stranačka izjava o stanju stvari; stranka izjavljuje da su tačni navodi njegovog parničnog protivnika na kojima on zasniva svoj zahtev za presudu i da ih, iako su za nju nepovoljni, ne osporava.³⁵ Priznanje činjenica u odgovoru na tužbu je izjava tuženog da su istinite činjenice koje je tužilac izneo u tužbi i da on ne osporava njihovu istinitost.

Presuda na osnovu priznanja se može doneti do zaključenja glavne rasprave,³⁶ dok se presuda na osnovu nespornog stanja stvari može doneti samo u toku pripremanja glavne rasprave i to posle prijema odgovora na tužbu i pre njegovog dostavljanja tužiocu.

Punomoćnik tuženog koji nije advokat mora da ima posebno ovlašćenje da bi mogao punovažno da da izjavu o priznanju tužbenog zahteva. Svaki punomoćnik, bez posebnog ovlašćenja, može u odgovoru na tužbu priznati činjenice na kojima tužilac zasniva svoj zahtev za presudu.³⁷

Kad tuženi prizna tužbeni zahtev u toku pripremanja glavne rasprave, ukoliko je dopuštena ta dispozitivna parnična radnja, sud donosi presudu kojom usvaja tužiočev tužbeni zahtev. Kad donosi presudu bez rasprave, sud ocenjuje samo materijalnopравnu osnovanost tužbenog zahteva, i zavisno od toga, odlučuje da li da ga usvoji ili da ga odbije. Prilikom donošenja presude na osnovu priznanja, gornju premisu sudskog silogizma (*praemissa maior*)

³⁴ Detaljno o tome: Stanković G., (2004). *Gradansko procesno pravo*, Beograd, str. 435.

³⁵ Ibid. str. 399.

³⁶ U pripremljenom radnom materijalu za Zakon o izmenama i dopunama Zakona o parničnom postupku, koji je dostupan na sajtu Ministarstva pravde (<http://www.mpravde.gov.rs>), radna grupa koja je pripremila ovaj radni materijal predvidela je, kao novinu, mogućnost da se presuda na osnovu priznanja može doneti i kasnije, u toku instancionog postupka iz prostog razloga što se u novom procesnom režimu, u kome važi princip jednokratnog ukidanja prvostepene presude, sve više i sve češće otvara drugostepena usmena rasprava.

³⁷ U ovoj situaciji tuženi, međutim, ne može ni da naknadno opozove, ni da izmeni činjenične navode svog punomoćnika, za razliku od situacije kad se održava ročište na kome stranke raspravljaju.

čine procesne norme. U procesu odlučivanja prilikom donošenja presude na osnovu nespornog stanja stvari, gornju premisu čine norme materijalnog prava kojima je regulisan konkretni odnos u kome je došlo do spora.

Priznanje tužbenog zahteva, kao dispozitivna parnična radnja, pod određenim uslovima, može se povući. Kad sud na osnovu nespornog stanja stvari u toku pripremnog postupka meritorno odluči jer nema potrebe da se zakazuje i otvara usmena rasprava, priznate činjenice u odgovoru na tužbu, koje čine činjenični kompleks i koje su ušle u podlogu za sudsku odluku, za razliku od priznatih činjenica tokom rasprave, ne mogu se više opozvati, tako da tuženi više nema mogućnost da promeni svoje činjenične navode.

Pošto je presuda na osnovu priznanja posledica tuženikove dispozitivne parnične radnje, u pogledu njenog pobijanja važi poseban režim. Ova presuda se može pobijati i zbog mana u volji tuženog. U pogledu pobijanja presude bez usmene rasprave važi opšti režim u pogledu pobijanja.

17. Za razliku od ZPP (2004), koji je široko postavio mogućnost donošenja presude bez održavanja rasprave u svim postupcima u kojima dominira raspravni princip, bez obzira da li se radi o opštem ili o posebnim parničnim postupcima, ZPP (2011) znatno je suzio mogućnost donošenja ove vrste presude u nizu posebnih postupaka jer je predvideo da u njima nije obavezan odgovor na tužbu. Na taj način on je znatno ograničio mogućnost da sud donese ovu vrstu presude i, praktično, u nizu posebnih parničnih postupaka isključio ovaj institut motivisan razlozima hitnosti i efikasnosti. Samo ako postoji fakultativan odgovor na tužbu, postoji eventualno mogućnost da se ova presuda donese i u posebnim parničnim postupcima u kojima se tužba ne dostavlja obavezno tuženom na odgovor jer je tuženi svojim procesnim ponašanjem omogućio njeno donošenje. S obzirom na činjenicu da se zbog vrednosnog limita u Republici Srbiji gro parnica vodi po pravilima tzv. maličnog postupka, u kome nema obaveznog odgovora na tužbu, jasno je da je i na taj način ograničena mogućnost da se donosi ova presuda.

Osim toga, u praksi se retko događa da tuženi, koji zahteva da se odbije tužiočev tužbeni zahtev, u potpunosti prizna činjenične navode tužioca, i da svoju odbranu od tužbe isključivo zasniva na materijalnopravnom terenu, tako da su i na taj način sužene mogućnosti da sud donese ovu presudu.

18. Odredbama o presudi bez rasprave, koja predstavlja konkretizaciju principa pismenosti i izuzetak od principa usmenosti, nije povređeno pravo na odbranu od tužbe niti principi izjašnjavanja stranke, raspravnosti i jednakosti. Izjašnjavanje tuženog u odnosu na tužbu i njegovo raspravljanje ima pisanu formu, tako da nije povređen princip izjašnjavanja. U pogledu ovog procesnog instituta manifestuje se odstupanje od principa javnosti raspravljanja i

prava na ročište kao ustavnih i konvencijskih principa. Zakonodavac je svesno žrtvovao princip javnog raspravljanja, koji ionako zakonom može da bude isključen, u cilju ostvarivanja principa efikasnosti. U skladu sa principom proporcionalnosti, zakonodavac je nastojao da pronađe balans između različitih ciljeva i interesa i opredelio se da da prevagu principu efikasnosti i suđenju u razumnom roku. Pravilima o presudi bez rasprave princip efikasnosti je normativno ostvaren u maksimalno mogućoj meri. Istovremeno, uspostavljena je pravična ravnoteža između opšteg interesa zajednice i interesa stranaka da se efikasno pruži pravna zaštita i da ona bude delotvorna, a ne teorijska i prividna.

Zaključno razmatranje

19. Presuda bez rasprave je procesni institut koji je pretrpeo evolutivne promene u nekadašnjem jugoslovenskom i srpskom procesnom zakonodavstvu. Ova vrsta presude, koja je bila predviđena kao institut samo jednog posebnog parničnog postupka, postala je institut opšte parnične procedure i svih posebnih postupaka u kojima važi raspravni princip. Pravnopolitički razlozi koji su diktirali njeno normativno uobličavanje menjali su se tokom vremena tako da je njeno postojanje u savremenom procesnom pravu Republike Srbije motivisano isključivo razlozima efikasnosti, iako je, zbog ukupnih i ostalih zakonskih rešenja, ali i zbog uobičajenog procesnog ponašanja stranaka u postupku, njen praktični značaj relativiziran.

Gordana Stanković

Full Professor, Faculty of Law, University of Niš

A verdict without hearing

A b s t r a c t

In the paper the author analyses a verdict without oral hearing, as a special kind of verdict which can, according to the regulations of the Law on Legal Proceedings of Republic of Serbia (2011), be brought by the court of first instance during the preparatory procedure. The procedure for bringing this verdict is based on the principle of literacy since the court, if the legal conditions have been fulfilled, brings a decision based on the writings after the reception of the response to the complaint. The author ascertains that this kind of verdict is not a completely new and unknown institute and that the legislator, motivated by the reasons of economy, has planned for this kind of verdict by which,

concerning certain legal solutions and their implications, they have departed from a series of other fundamental principles such as the principle of equity, the principle of declaration, the principle of the spoken word or the principle of public hearing. Besides, to some extent, the new legal solutions eliminate a possibility for the court to bring this verdict more often in practice.

Key words: verdict, kinds of verdict, verdict without hearing

Literatura

1. Andrejević S., (2012). Primena Zakona o radu i nove sudske procedure, *Bilten Vrhovnog kasacionog suda*, Beograd, (3).
2. Zakon o parničnom postupku, *Sl. glasnik RS*, br. 125/04 i 111/09.
3. Zakon o parničnom postupku, *Sl. glasnik RS*, br. 72/11.
4. Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, izmenjene u skladu sa Protokolom br. 11, *Službeni list Srbije i Crne Gore – Međunarodni ugovori*, 9/03, 5/05 i 7/05 – ispr. i *Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori*, br. 12/10.
5. Zbirka odabranih preporuka Saveta Evrope, (2004). Savet Evrope, Beograd.
6. Zuglia S (1957). Građanski parnični postupak FNRJ, Zagreb.
7. Jakšić A. (2012). Građansko procesno pravo, Beograd.
8. Juhart J. (1961). Civilno procesno pravo FLR Jugoslavije, Ljubljana.
9. Kozar V., (2005). Parnični postupak, Prikaz i uporedna analiza najznačajnijih zakonskih novina, Beograd, Intermex.
10. Marković M. (1966). Građansko procesno pravo, Knjiga prva, Parnični postupak, sveska druga, Parnične radnje, Niš.
11. Poznić B., (1960). Povodom odredaba Zakona o parničnom postupku o priznanju činjenica, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Zagreb, (3–4).
12. Poznić B., (2009). Komentar Zakona o parničnom postupku, prema tekstu Zakona iz 1976. godine sa docnijim izmenama i dopunama, Beograd Službeni glasnik.
13. Radni materijal za Zakon o izmenama i dopunama Zakona o parničnom postupku, Preuzeto sa: <http://www.mpravde.gov.rs>
14. Stanković G., (1998). Građansko procesno pravo, Niš.
15. Stanković G., (2004). Građansko procesno pravo, Beograd.
16. Stanković G., (2007). Građansko procesno pravo, Beograd.

17. Stanković G., (2010). Građansko procesno pravo, prva sveska, Parnično procesno pravo, Niš.
18. Stanković G., (2005). Presuda bez održavanja rasprave, *Pravo – teorija i praksa*, 22 (11), str. 3–9.
19. Stanković G., (2005). Presuda bez održavanja rasprave, *Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije*, (3).
20. Stanković G., (1998). Princip prividne suverenosti suda i njegova konkretizacija u parničnom postupku, *Pravni život*, 47 (12), str. 173–180.
21. Stanković G., (2012). Supstituisanje saslušanja svedoka pisanom izjavom, tonskim ili optičkim zapisom, *Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci*, Banja Luka, (34).
22. Stanković G., Petrušić N., (2005). Novine u građanskom procesnom pravu, Niš.
23. Stanković G., Rajović V., (2005). Zakoni o parničnom i izvršnom postupku, Beograd.
24. Triva S., Belajec V., Dika M., (1986). Građansko parnično procesno pravo, Zagreb.